

УЧАСТЬ ПОНЯТОГО НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Стаття 127 Кримінально-процесуального кодексу України, що регламентує участь понятих при проведенні слідчих дій, передбачає: «При проведенні обшуку, виїмки, огляду, пред'явленні осіб та предметів для впізнання, відтворенні обстановки і обставин події, опису майна обов'язково присутність не менше двох понятих... Як поняті запрошуються особи, не заінтересовані в справі. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники органів дізнання і попереднього слідства. Поняті, присутні при провадженні зазначених вище слідчих дій, засвідчують своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям...» [1, с.189].

Виходячи зі змісту цієї статті, можна зробити висновок, що понятій – це незацікавлена у справі особа, яка запрошується для посвідчення факту, змісту та дій, при виконанні яких вона була присутня.

Поняття «понятий» згадується ще у такому законодавчому документі, як «Соборне уложення 1649 року». Поняті за часів феодального права були обов'язково присутні при вилученні приставами «полічно-го», при «сочине следа» соцькими та п'ятдесятниками [2, с.197, 370].

Тоді у поняті запрошували місцеве населення. Зокрема, у ст.120 «Соборного уложення 1649 року» вказувалось: «...воєводам приписується доносити про виявлену їм протидію та скріпляти свої відтиски доїжджими печатками з підписами осіб, які були послані на ослушників та понятих...» [2, с.372].

Хоча чіткого поняття понятого на даний період часу ще не було, але саму суть та цілі вже було закладено.

У більш пізніх законодавчих документах, таких як Статут кримінального судочинства 1892 р. участь понятих розширена, ст.ст.109, 110, 320, 322 вказують, що поняті в числі не менше двох беруть участь при провадженні обшуку, виїмки, огляду, засвідченні та інших діях слідчого [3, с.206, 210, 461, 464]. У Статуті кримінального судочинства 1982 року є декілька статей, де вказуються обставини, при яких повинен бути присутнім понятій, але його чіткий процесуальний стан не визначено. У Енциклопедичному словнику 1899 р. видання говориться: «Поняті –

сторонні особи, які запрошуються у числі не менше двох чоловік для присутності при арештах, обшуках у будинках, розтині трупів і т.д. Роль їх здебільшого пасивна як свідків законності та правильності дій поліцейських та судових влад...» [4, с.255].

У часи царського правління закон був на боці монархів, захищав їх права та майно, але участь понятих в окремих випадках вже була обов'язковою. Законодавство вимагало, щоб деякі основні факти, тлумачені слідчими та поліцейськими, обов'язково підтверджувались підписами не менше двох понятих. Зокрема, у ст.109 Статуту кримінального судочинства 1892 р. говориться: «Понятими запрошуються здебільшого господарі домівок, лавок, промислових і торговельних закладів або їх управляючі та повірені, а також волосні і селянські посадові особи та церковні старости» [3, с.206]. Тобто, вже був сумнів у об'єктивності та незацікавленості осіб, що ведуть розслідування.

У діючому кримінально-процесуальному законодавстві збережена роль своєрідних гарантів законності та об'єктивності дій слідчого, бо ще є недовіра до органів, які проводять досудове слідство. На відміну від царського Статуту кримінального судочинства, у Кримінально-процесуальному кодексі України є не вісім, а одна стаття, що, на жаль, поверхово регламентує порядок притягнення понятих до участі у розслідуванні кримінальних справ. З одного боку, як і у царські часи, є певна недовіра до осіб, що проводять досудове розслідування, а, з другого боку, не зрозуміло, чому тоді законодавство повністю довіряє судово-медичним експертам при розтині трупа, експертам, які проводять криміналістичні експертизи, і не вимагає обов'язкової присутності понятих. Водночас слідчий, згідно з діючим законодавством, має право сумніватися у достовірності та правдивості експертного висновку, призначити при цьому повторну або комісійну експертизу. З іншого боку, участь понятих при провадженні слідчих дій є доказом достовірності слідчої дії.

Якубов С.А. включає понятих у групу учасників процесу, «які сприяють правильному вирішенню справи і входять у склад осіб, які сприяють виконанню правосуддя» [6, с.253].

На думку Альперта С.А., понятих слід віднести до «інших суб'єктів кримінального процесу», тому що вони виконують не основну, а допоміжну функцію [7, с.2].

Шейфер С.А. відносить понятого до осіб, участь яких забезпечує об'єктивне відображення доказуваної інформації в матеріалах справи [8, с.59].

У той же час, Елькінд П.С. говорить про «діяльність учасників кримінального процесу (учасників у широкому понятті) так або інакше сприяючих виконанню слідчих та судових дій (перекладачів, понятих, осіб, присутніх при допитах неповнолітніх, секретарів судових засідань). Усі ці особи у межах свого призначення у кримінальному судочинстві користуються правами та обов'язками; діяльність кожного з них по-своєму важлива в загальній системі кримінально-процесуальної діяльності [9, с.65–66].

Розглядаючи необхідність обов'язкової участі понятих при виконанні вказаних кримінально-процесуальним законом слідчих дій, розглянемо, що ж являє собою сучасний понятій на практиці? Виходячи з особистого досвіду, а також досвіду інших практиків, зазначимо, що понятий – це, як правило, звичайний перехожий або людина, яка проживає по сусідству з місцем події, бо кримінально-процесуальний закон не передбачає чіткого порядку щодо залучення понятих до участі в кримінальній справі. За діючим кримінально-процесуальним кодексом, участь понятих не обов'язок, а лише бажання громадян. Кому з практичних працівників не доводилось закликати громадян подавати сприяння органам розслідування та бути присутніми при провадженні тієї чи іншої слідчої дії! Якщо громадянину все ж таки довели, що він зобов'язаний подати допомогу правоохоронним органам, то навряд чи у нього з'явиться бажання з подробицями спостерігати за тим, що коїться, та заглиблюватись у саму суть слідчої дії. Як може понятій достовірно підтвердити результати та зміст великої кількості речових доказів, майна, яке підлягає опису, або виїмку великої кількості бухгалтерської документації, а тим паче, запам'ятати їх властивості? Згадаємо присутність понятих при огляді трупа: вони намагаються знаходитись на віддалі від об'єкта, який підлягає огляду, навіть не звертаючи уваги на прохання підійти ближче. Чи можуть такі поняті засвідчити правильність та достовірність дій слідчого? Поняті у цьому разі можуть лише підтвердити факт своєї присутності при виконанні даної слідчої дії.

Інколи доводиться запрошувати понятих у нічну годину або у місцях, віддалених від населених пунктів, і тоді доводиться звертатися за допомогою до громадських помічників, вільнонайманих працівників, позаштатних співробітників. Однак таких понятих суд може визнати зацікавленими особами, і тоді дана слідча дія не буде мати доказового значення. У той же час, притягуючи як понятого перехожого або сусіда, навряд чи можна знати, зацікавлений він у даній справі чи ні.

Виникає питання: для кого був створений інститут понятих, чи завжди він потрібний на досудовому слідстві? Інститут понятих утворений більше для суду, щоб у ході судового процесу підтвердити обставини, які були виявлені під час провадження слідчих дій, при яких був присутній понятий. Але громадянин, допитуваний у суді, нерідко дає нечіткі свідчення, тому що він був байдужим до подій, до того ж з часу виконання ним засвідченої дії пройшло 2–3 місяці і багато чого забуто. Законом не передбачено попередження понятих про кримінальну чи іншу відповідальність за відмову в участі або давання неправдивих свідчень, тому на суді він може вільно змінювати свої свідчення і трактувати слідчу подію по-своєму.

Закон також не забороняє притягнення як понятих громадян, які вчинили інший злочин, а також тих, хто має судимість або засуджених, хоча свідчення таких понятих будуть не зовсім об'єктивними.

Сама по собі участь понятих за чинним Кримінально-процесуальним кодексом України не може бути достовірним гарантом законності дій слідчого. Навіть при відтворенні обстановки та обставин події участь найнадійніших понятих не завжди може розвіяти сумнів суду у справі учинення тиску на присутніх з боку особи, яка проводить розслідування.

Тому поняті, які не мають чіткого процесуального стану, прав та обов'язків, навряд чи будуть об'єктивними особами та гарантами правильності дій слідчого, тим паче, що понятих призначає сам слідчий.

З точки зору Г.П.Саркісянц, «понятий є одним з учасників кримінального процесу, який засвідчує хід та результати передбачених законом слідчих дій, виконуючи тим самим функцію сприяння виконанню завдань кримінального судочинства. Його участь слід розглядати як

один з засобів установлення істини у справі та реалізації усієї сукупності цілей процесу» [5, с.33].

Виходячи з розглянутих обставин, пропонуємо переглянути та розширити зміст ст.127 КПК України. Зокрема, у даній статті обов'язково закріпити:

- поняття терміну «поняті»;
- порядок призначення понятих, яких повинні обирати трудові та громадські колективи;
- перелік слідчих дій, під час яких обов'язково повинні бути присутні поняті, та за чією вимогою повинні залучатися поняті (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільних позивача та відповідача, за клопотанням захисника чи особи, яка проводить розслідування);
- кількість понятих (не менше двох);
- перелік осіб, які не можуть виконувати обов'язки понятих (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільні позивач та відповідач, свідок, захисник, родичі та представники учасників процесу, працівники правоохоронних органів, особи, які знаходяться під кримінальним переслідуванням або засуджені);
- перелік критеріїв, які дозволяють бути понятими (повноліття, грамотність, іноді наявність спеціальних знань, відсутність психічних та розумових недоліків, присутність документа, який підтверджує особу понятого та інше);
- чіткі права та обов'язки понятих, які б активізували їх участь у розслідуванні кримінальних справ;
- обов'язок слідчого по забезпеченню виконання прав та обов'язків понятих;

Лише при таких умовах поняті дійсно будуть об'єктивними гарантами правильності дій особи, яка проводить досудове слідство. Крім того, поняті будуть фіксаторами подій, які відбувалися під час слідчої дії, та підтвердженням доказів, зібраних слідчим під час розслідування конкретної кримінальної справи.

Список літератури:

1. Науково-практичний коментар. Кримінально-процесуальний кодекс України / За ред. Михеєнко М.М. та ін. К., 1995. 2. Соборное уложение 1649 го-

да. Ленинград, 1987. 3. Устав уголовного судопроизводства. 1892. 4. Энциклопедический словарь России. М., 1899. 5. Саркисянц Г.П. Понятие в советском уголовном процессе. Ташкент, 1975. 6. Якубов С.А. Субъекты советского гражданского права. Ташкент, 1973. 7. Альперт С.А. Суб'єкти кримінального процесу. Х., 1997. 8. Шейфер С.А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. М., 1972. 9. Уголовно-процессуальное право. Ленинград, 1963.

Надійшла до редколегії 14.01.99